

CHOROBA – KRYTYCZNY MOMENT W RELACJI BÓG – CZŁOWIEK

1. Nasze zmagania w chorobie i umieraniu

W *Rozmowach o śmierci i umieraniu* E. Kübler-Ross opisuje pięć etapów zmagania się z chorobą i śmiercią. Można u cierpiącego i umierającego zauważyć psychologiczne i osobowościowe stany, takie jak: **(1) zaprzeczanie i izolacja, (2) gniew, (3) targowanie się, (4) depresja i (5) pogodzenie się.**¹

Z zaprzeczeniem i izolacją mamy do czynienia szczególnie u osób, które nagle dowiedziały się o złym stanie zdrowia czy zagrożenia śmiercią. Zaskoczone tą nieoczekiwaną wiadomością, odrzucają ją, negują niekorzystne informacje i chcą dalej żyć i zachowywać się tak jakby nie istniało żadne zagrożenie.

Gniew, wściekłość i rozżalenie pojawia się wtedy, gdy informacje o chorobie potwierdzają się realnymi dolegliwościami. Chory jest osaczany przez chorobę, która ukazuje się w całym swoim zagrożeniu. Nie ma od niej ucieczki, jest realnym brzemieniem, które zrzucone na człowieka, zaczyna go przygniatać.

Targowanie jest próbą odroczenia śmierci. Chory szuka zarówno u lekarzy, personelu szpitalnego, jak też u Boga możliwości odsunięcia śmierci na później. Mogą temu towarzyszyć różne przyrzeczenia, zobowiązania, byle uzyskać przesunięcie zbliżającego się nieuchronnie terminu.

Depresja może się pojawić, gdy chory zauważa, że jego nadzieje i targowanie się, nie przynoszą oczekiwanych skutków. Zaobserwowane objawy choroby, coraz większe osłabienie, uświadamia choremu, że jego szanse maleją. Może ona być związana zarówno z

---

¹ E. Kübler-Ross, *Rozmowy o śmierci i umieraniu*, tłum. I. Doleżał-Nowicka, Warszawa 1979

obciążaniem siebie i poczuciem winy, jak i z trudnościami poradzenia sobie z tym, że się wszystko traci, co się dotychczas posiadało.

Pogodzenie się ze śmiercią jest ostatnim etapem umierania. Może ono różnie wyglądać. Nie zawsze jest ono udane. Chory nie może być zostawiony samemu sobie, swojej samotności i bezsilności. Tkwiąc we wspólnocie bliskim mu osób, we wspólnocie troszczącego się o niego personelu medycznego, w więzi z Bogiem, może usensownić swoje odejście, może się pogodzić z ludźmi i z Bogiem.

Niektórzy wymieniają trzy zasadnicze fazy: **(1) faza ostrego kryzysu, (2) faza mieszaniny nadziei i rezygnacji i (3) faza akceptacji nieodwracalności swego losu**² „W ostrej fazie kryzysu możliwe są bardzo różne reakcje pacjentów, poczynając od paniki, poprzez uczucie bezradności, do kompletnego zmrożenia i depersonalizacji. Poczucie niepokoju może tu mieć różną dynamikę, w zależności od tego, czy zagrożenie śmierci jest pewne czy znany jest domniemany czas końca życia”³ W ostatniej fazie, czyli w akceptacji nieodwracalności losu, chory zarówno w sensie fizycznym jak i psychicznym może odwracać się od zewnętrznego świata w kierunku swego wnętrza.

Józef Makselon wymienia następujące podstawowe stany psychiczne u umierających: (1) osamotnienie i lęk, (2) nasilenie woli życia, (3) świadomość bliskiej śmierci i motywacja religijna w umieraniu.⁴

Antoni Kępiński zaznacza, że ludzie najczęściej stosują trzy sposoby zwalczania lęku: **(1) agresję; (2) hiperdezintegrację bądź hiperintegrację; (3) odwagę z dystansem.** „W agresji [...] – stwierdza ów wybitny myśliciel – człowiek wychodzi z lękowej pozycji zaszczucia i maksymalnego skurczenia się własnej czasoprzestrzeni, z wściekłością i rozpaczą

---

² E. M. Pattison, *The living –dying process*, in: C. A. Garfield (ed.), *Psychosocial care of the dying patient*, New York 1978, T. Szaniawski, *Typy postaw wobec śmierci a osobowość*, Kraków 1998, s. 39

³ T. Szaniawski, dz. cyt., s. 39

⁴ J. Makselon, *Psychologia postaw wobec śmierci*, [w:] „Ateneum Kapłańskie”, 1980 z. 3 (428), s. 399-

uderza w otaczający świat. Zniszczenie jakiegoś fragmentu tego świata przynosi mu ulgę i poczucie, że jest zwycięzcą, że jego przeznaczeniem, nie jest tylko klęska”.⁵

Lęk i cierpienie może prowadzić też do hiperdezintegracji, polegającej np. na szukaniu oszołomienia i utopienia siebie w środkach odurzających, które pozbawiają nas życia świadomego i prowadzą do rozpląnięcia się naszego „ja” w chaosie różnorodnych, iluzorycznych przeżyć. Obrona przed lękiem i cierpieniem w hiperintegracji, polega na wytworzeniu sobie świadomości urojeniowej. „Z chwilą skryształizowanie się urojeń – stwierdza Kępiński – lęk z reguły maleje wszystko staje się jasne, [...] jasno rysuje się sylwetka wroga, trzeba go tylko zniszczyć”.⁶

Odwaga dystansu daje możliwość oderwania się, czy też przekroczenia sytuacji lękotwórczej. Kiedy umiemy spojrzeć na zagrożenie z dystansem, potrafimy go spokojnej zobiektywizować i przez to zmniejszyć, okiełzać, wkomponować je w swoje życie, nadać mu sens.

Dystans taki możemy zdaniem Kępińskiego zdobyć, gdy patrzymy na świat *sub specie aeternitatis*, pod kątem wieczności.⁷ Nie możemy świata absolutyzować, powinniśmy zdać sobie sprawę z przemijalności wszystkiego, co nas otacza, winniśmy na to wszystko patrzeć z przymrużeniem oka, niejako z humorem. Aby nie rozmyć się w zmienności i przemijalności świata, winniśmy wyraźnie kochać, to, co umieściliśmy na szczycie naszej hierarchii wartości, transcendentny cel naszego istnienia i naszej miłości, nasze ideały, nasi bliscy, Bóg. „Człowiek żyjący dla transcendentego celu musi ten cel kochać; człowiek obdarzony zmysłem humoru musi kochać otaczający go świat z jego przemijalnością i zmiennością. Obie postawy łączy uczucie miłości do tego, co na zewnątrz nas, a jednocześnie poczucie dystansu do ważności spraw mieszczących się wyłącznie na poletku własnego życia”.⁸

---

⁵ A. Kępiński, *Lęk*, Kraków 1992, s. 306. Zob. S. Agnieszka Zaucha, *Lęk jako przedsmak śmierci według Antoniego kępińskiego*, praca mgr, Kraków PAT 2001, s. 77

⁶ A. Kępiński, *Lęk*, dz. cyt., s. 307

⁷ Tamże, s. 308

⁸ Tamże, s. 309

To nie tłumienie lęku przez agresję względem świata i drugich, to nie chwilowe osunięcie go przez sztuczne oszołomienie, ale miłość transcendentnych celów, przekraczających nasze „tu i teraz” niweluje lęk, gdyż wytwarza w nas odwagę dystansu do lęku, cierpienia i śmierci. W sytuacji zamknięcia w lęku i cierpieniu „trzeba miłości, jedynej siły zdolnej rozerwać nasze zamknięcie czasoprzestrzennie, by nie zwątpić w możliwość ciągłego przekraczania swych wewnętrznych napięć i zniewoleń”.⁹

W przewyciężeniu lęku mogą nam pomoc inni. Drugi, aby mógł nam pomoc winien posiadać trzy cechy: **odwagę wiarę i miłość**.¹⁰ „Człowiek odważny wychodzi naprzeciw niebezpieczeństwu, nie ucieka przed nim. Odwaga redukuje lęk w otoczeniu.”¹¹ „W bliskości człowieka odważnego, ludzie owładnięci lękiem odzyskują zwykle spokój, wewnętrzny ład i nadzieję”.¹² Wiara w zwycięstwo, nawet wbrew losowym wydarzeniom, budzi nadzieję. Obie postawy odwagę i wiarę musi **ożywiać miłość**, gdyż bez niej obie postawy byłyby formalnym uporem, trudnym do zrozumienia i przyjęcia przez cierpiącego. Drugi ogrzany miłością czuje się wolny i wzmocniony. „Miłość – napisze Kępiński – jest jednym z najsilniejszych antidotów na uczucie lęku”¹³.

Nietrudno dostrzec, że miłość do celów transcendentnych, wśród nich miłość do Boga, tego, który nam i naszym bliskim mimo przemijania, zapewnia wieczne trwanie, jest drogą przełamania lęku, cierpienia i śmierci. Ciepło miłości ludzi, którzy „tu i teraz” nie umierają, ale też umrą, jest tworzeniem środowiska przełamania lęku i cierpienia.

Może być **współczucie, które umacnia i współczucie, które zabija**, a nie pomaga przełamać lęku i cierpienia. Stąd ważność otoczenia, w którym chory przeżywa swoje cierpienie i swoją śmierć, ważność tego, co proponuje religia. Można podejrzewać, że kultura

---

⁹ A. Zaucha, *Lęk jako przedsmak śmierci według Antoniego kępińskiego*, dz. cyt., s. 78

¹⁰ A. Kępiński, *Lęk*, dz. cyt., s. 313-316

¹¹ Tamże, s. 313

¹² A. Zaucha, *Lęk jako przedsmak śmierci według Antoniego kępińskiego*, dz. cyt., s. 79

¹³ A. Kępiński, *Lęk*, dz. cyt., s. 315

sekularystyczna, z braku perspektywy transcendentnej i religijnej, raczej przytłacza chorego własną bezsilnością i własnym zwątpieniem, niż wzmacnia go w jego sytuacji egzystencjalnej. Nie ma ona wiele do zaproponowania poza ucieczkę przed cierpieniem i śmiercią poprzez eutanazję.

2. Twórczy wstrząs naszym człowieczeństwem

Gdy wstrząśnięci jesteśmy chorobą i cierpieniem, zachwiane jest nasze istnienie, a z nim nasza pewność siebie, nasze dotychczasowe utarte schematy życia, nasze dotychczasowe wybory i przyzwyczajenia. Wraz z tym zachwiana jest nasza pewność siebie, nasze zadufanie w swoją moc, w pewność naszego rozumu. Doznajemy wstrząsu, który może być destrukcyjny, ale może być też wstrząsem twórczym. W tym bowiem zachwianiu naszego bytu, pewności naszego samozwańczego rozumu, jesteśmy niejako zmuszeni do przemyśleń, do rewizji dotychczasowego, swojego widzenia świata, sensu życia, do rewizji wybranego kręgu wartości, swoich dotychczasowych celów i osiągnięć. Zatrznamy patrzeć na wszystko jak zaznaczał A. Kępiński – *sub specie aeternitatis*. W kontekście choroby i cierpienia, dostrzegamy **ostrzej rzeczy zasadnicze, ważne, od mniej ważnych, istotne od nieistotnych**, którym poświęciliśmy zbyt wiele uwagi, którymi byliśmy zniewoleni. Możemy **zrewidować również swoje myślenie**, swoje zadufanie intelektualne, swoje pouczenie Boga i ludzi, swoją pyszną głupotę, którą głosiliśmy światu. Zaczynamy spoglądać na Boga i ludzi i swoje życie **autentycznie, poprzez pokorę**, pokorny podziw, przez to, że może nie dostrzegaliśmy dotychczas obok siebie ludzi, przyjaciół, nie dostrzegaliśmy **obecności Jezusa Chrystusa, nie tylko w Kościele, ale w naszej osobistej historii, w naszej biografii**. Zaczynamy dostrzegać to, co było przed nami dotychczas zakryte, ponieważ patrzymy z innej perspektywy, niejako z perspektywy absolutnej, perspektywy wartości nieprzemijających, wiecznych, gdyż dotychczasowe wartości poprzez chorobę, cierpienie i zagrożenie śmierci,

rozsypują się w popiół i ujawniają swoją względność, swoją niewystarczalność. Szukamy absolutnego punktu podparcia, dostrzegamy, że te fundamenty, na których chcieliśmy budować swoje życie, pękają, kruszą się i obnażają swoje przemijanie. Nie musi z tego wynikać nienawiść, ale miłość przemijającego świata, a więc takiego, którego nie trzeba się trzymać za wszelką cenę.

Być może czujemy się огоłoceni, nadzy, odarci z wszelkich ozdób, tak jak mistyk przechodzimy przez noc ciemną, przez oczyszczenie z blichtru tego, co ceni się w medialnym szumie, w wyścigu szczurów, w posiadaniu bogactw tego świata. Dojrzewamy w swoim człowieczeństwie, wydobywamy z niego, ukryte i najcenniejsze jego strony.

Spór z Bogiem, który toczy się zarówno, kiedy jesteśmy zdrowi jak i chorzy, a który w chorobie, w cierpieniu w obliczu śmierci się nasila, może się różnie skończyć. Pytanie bowiem o zło, dlaczego cierpię, dlaczego umieram, jest pytaniem o dobroć Boga, pytaniem o jego istnienie. Brak prostej odpowiedzi może skłaniać do prostych oskarżeń Boga, świata i ludzki. Znalezienie jednak głębszych odpowiedzi, nadaje głębszy sens naszemu istnieniu, wyraźnie zmienia naszą więź z ludźmi i z Bogiem, na więź, która przeszła najcięższą próbę i stała się więzią autentyczną, więzią wyrażającą nieśmiertelny aspekt naszego człowieczeństwa.

Jak ciekawy jest to spór z Bogiem świadczy choćby informacja opublikowana dopiero w 2004 roku z życia Tadeusza Kotarbińskiego. W *Powszechnej Encyklopedii Filozofii* do biografii Tadeusza Kotarbińskiego Redakcja dopisała: „Uzupełniając informacje o życiu T. Kotarbińskiego należy odnotować, że w ostatnich dniach swego życia świadomie i dobrowolnie przyjął sakrament namaszczenia chorych wraz z papieskim błogosławieństwem na godzinę śmierci. Sakramentu tego udzielił ks. J. Bazarnik, kapelan w Instytucie Kardiologii w Warszawie w latach 1978-1982, poświadczając o tym fakcie na piśmie”¹⁴.

---

¹⁴ *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, red. A. Maryniarczyk, t. 5, PTTA, Lublin 2004, s. 907

Okazuje się więc, że Tadeusza Kotarbińskiego spór z Bogiem miał nieoczekiwane zakończenie na łożu śmierci. Filozof, który w swych poszukiwaniach wyznawał materializm, ostro krytykował chrześcijaństwo, szukając filozofii całkowicie niezależnej od chrześcijaństwa, którego chciano używać jako oręża w walce z katolicyzmem w Polsce, powoli odkrywał wartość etyki i religii chrześcijańskiej, a w ostatecznym punkcie swego życia, zwrócił się do tego, którego w swych walkach jakoby prześladował, a w rzeczywistości, poszukiwał.

Kultura techniczna może poradzić sobie z bólem, ale nie radzi sobie z ludzkim cierpieniem. Nie ma tabletek uśmierzających ludzkie cierpienie. Nie ma leków, które wyzwoliłyby człowieka z pytań o sens życia, o sens śmierci, o to, co po śmierci.

Nie da się wziąć tabletki na cierpienie egzystencjalne, na wewnętrzne zmaganie się człowieka, na jego spór z Bogiem. Spór ten czy też intensywny dialog powinien mieć miejsce, i powinien mieć stworzone odpowiednie warunki w szpitalu. Temu służy nie tylko kaplica w szpitalu, ale bliska obecność kapelana, oraz obecność persoleu medycznego, jego otwartość również na moralne i religijne pytania cierpiącego człowieka.

I stąd obecność osobowa personelu szpitala, a w tym kapelana jest nieodzowna. Z definicji człowiek cierpiący jest samotny w swym cierpieniu. Trzeba więc być przy nim, aby swą obecnością rozbić jego więzienie osamotnienia i bezsilności. Trzeba być dojrzałym człowiekiem, aby odpowiadać na jego pytania i wątpliwości z głębi swego doświadczenia, swych przemyśleń i swej miłości do Boga i ludzi. Dzielenie się swą nadzieją i swą więzią z Bogiem jest towarzyszeniem człowiekowi może najważniejszych momentach życia.

Owo doświadczenie człowieczeństwa przez człowieka cierpiącego jest cennym darem dla ludzi i świata. **Prof. Zdzisław Ryn** w jednym ze swych artykułów o cierpieniu pisze, jak

człowiek może ujawnić swoją moc w słabości cierpienia: „Cierpienie i towarzyszący mu smutek lub osamotnienie skłaniają do skierowania uwagi na głębszy wymiar człowieczeństwa. Dochodzi wówczas do zdumiewającej przemiany wewnętrznej sprawiającej, że ludzie bardzo cierpiący mogą być szczęśliwi. To jeden z wielkich paradoksów cierpienia, trudny do zrozumienia przez samego chorego, a zdumiewający dla lekarza. Cierpienie i choroba nie zawsze wiążą się z poczuciem nieszczęścia; niekiedy są drogą do poznania siebie, mają walor twórczy i konstruktywny, zwłaszcza w rozwoju osobowości, w wewnętrznym dojrzewaniu”.¹⁵

---

¹⁵ Z. Ryn, *Jana Pawła II katecheza cierpienia i umierania*, referat na konferencji poświęconej myśli JP II, Kraków.06.2005, s. 10